

TÜRKİYE

Trakya ismi kullanılabilirse de günümüzde yalnız Trakya denilmektedir. Trakya için bazı yayınlarda Paşaeli adı kullanılmışsa da tutulmamıştır. Çevresinin uzunluğu 1258 kilometreyi bulan Trakya'nın büyük kesimi denizlerle kuşatılmıştır (Karadeniz kıyısı 177 km., İstanbul Boğazı kıyısı 55 km., Marmara denizi kıyısı 264 km., Çanakkale Boğazı kıyısı 78 km., Ege denizi kıyısı 212 km.) ve deniz kıyıları bütün çevrenin % 63'ünü oluşturur. Kara sınırları (472 km.) aynı zamanda Türkiye'nin Yunanistan (203 km.) ve Bulgaristan'la (269 km.) olan sınırlarıdır.

Trakya'nın ortalama yükseltisi (180 m.) Türkiye'nin ortalama yükseltisinin (1131 m.) çok altındadır. Yükseltisi 250 metrenin altında bulunan yerler Trakya yüzölçümünün % 83'ünü oluşturur. Bu oran Trakya'da ova ve platoların çok yer tuttuğunu, dağlık alanların ise az yer kapladığını gösterir. Bununla birlikte dağ görünümünde alanlar da vardır. Bunlardan biri, Trakya'nın Karadeniz kıyısına paralel olarak kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Istranca dağlık kütesidir. Yeni haritalarda Yıldız dağları diye kaydedilen bu dağların en yüksek noktası Mahya doruğudur (1031 m.). Trakya'nın güneyinde dağ adı verilebilecek iki engebe daha dikkati çeker. Bunlar Marmara kıyılarını izleyen Ganos dağı (Uçakbaşı zirvesi: 924 m.) ve Ege kıyıları (Saros körfezi) yakınında Korudağı'dır (Kuştüneyi zirvesi: 676 m.). Bu dağlar arasında büyük bir çanak biçiminde Ergene havzası girmiştir. Bir geçiş kuşağında yer alan Trakya'nın ikliminde Akdeniz iklimiyle Balkan yarımadasında görülen iklimin (Edirne'de 25 Ocak 1942'de kaydedilen -22°, 2'lik ölçüm, aynı tarihte Lüleburgaz'da -24°, 2'lik ölçüm) ortak etkisi hissedilir. İç kesimlerdeki bu iklim tipine karşılık Karadeniz kıyılarında yağışları bol, kışları epeyce sert, yazları serin bir iklim hâkimdir.

Trakya'da Anadolu'da olduğu gibi kıyı kesimleri ormanların başlıca toplanma alanıdır. Istrancalar'ın kuzey yamaçlarında (Karadeniz'e bakan yamacı) kayın (doğu kayını), Ergene havzasına bakan güney yamaçlarında meşe hâkimdir. Bu yamaçta meşelerin arasına "doğu gürgeni" adı verilen gürgen tipi de karışmıştır. Ganos ve Kuru dağlarının Ergene havzasına bakan yamaçlarında da meşe türleri egemendir. Trakya'da az bulunan iğne yapraklı ağaçların en fazla yer aldığı alan güneydeki Korudağı'nın üzeridir. Burada daha çok kızılçam görülür; aralarına seyrek olarak karaçam da karışır. Trakya'nın ortasındaki Erge-

ne havzasının doğal bitki örtüsü step (bozkır) görünüşüdür. Fakat bu step doğal olmayıp yüzyıllardan beri ormanların tahribi sonucunda oluşan "antropojen step"tir. Trakya'da iyi korunmuş bir orman olarak İstanbul'un kuzeyindeki Belgrad ormanından söz edilebilir. Adını XVI. yüzyılda Belgrad'dan gelen bir grup insan tarafından kurulan Belgrad köyünden alan bu ormanda başlıca elemanlar meşe ve kestanelerdir. Küçük dereler vasıtasıyla sularını Karadeniz'e, İstanbul Boğazı'na ve Marmara denizine ulaştıran alanlar Trakya'da çok sınırlıdır. Buna karşılık Trakya sularının büyük kısmı Ergene ırmağı vasıtasıyla toplanarak Meriç'e ve bu yolla Ege denizine ulaşır. Önemli sayılabilecek göller İstanbul yakınındaki lagünlerdir (deniz kulağı gölleri). Bunlar Marmara kıyısında Küçükçekmece ve Büyükçekmece göelleriyle Karadeniz kıyısına yakın olan Terkos gölüdür (yeni adıyla Durusu gölü). Bu sonuncusu 1885 yılından beri İstanbul'un Avrupa yakasının büyük kısmının suyunu temin eder. Bunların dışında bir göl grubu da Meriç deltasında bulunan küçük delta gölleridir.

2010 yılı nüfus sayımının sonuçlarına göre Türkiye nüfusunun % 87'si Anadolu (64.064.709), % 13'ü Trakya (9.658.279) toprakları üzerinde yaşar. Buna göre Türkiye'de kilometrekareye düşen nüfus yoğunluğu doksan dört, Anadolu'da 84,5, Trakya'da 407'dir. Trakya'da nüfus yoğunluğunun bu derece yüksek olmasında İstanbul gibi 12 milyon nüfusluk bir şehrin nüfusunun büyük bir kısmının Trakya kesiminde yaşaması, ayrıca Trakya'da beş şehrin daha nüfusunun 100.000'i aşması (Çorlu 215.293, Tekirdağ 141.439, Edirne 138.793, Silivri 126.218, Lüleburgaz 100.412) etken olmaktadır. Trakya'da nüfusun en kalabalık olduğu kesim İstanbul Boğazı ile Marmara denizi kıyıları, orta derecede nüfus yoğunluğuna sahip yerler Ergene havzası, tenha yerler ise Istranca dağlarının Karadeniz'e bakan yamaçlarıdır. Bu sonuncu alan aynı zamanda Türkiye kıyılarının en az nüfuslu kesimidir. Trakya'nın ekonomik coğrafyasında tarımın ağırlıklı payı vardır. Tarım türleri arasında buğday öncelikli sırayı alır. Buğdayla nöbetleşe ekilen şeker pancarı, ay çiçeği, sulak alanlarda (Meriç kıyılarında) pirinç, elverişli bazı alanlarda pamuk ekimi çeşitlilik kazandırır. Trakya'da Cumhuriyet dönemindeki sanayi faaliyetlerinin öncülüğünü Alpullu'da şeker fabrikası ile Tekirdağ'daki içki fabrikaları yapmış, bunu bitkisel yağ fabrikaları izlemiş, yakın yıllara gelin-

diğinde Çerkezköy ve Çorlu çevresindeki çok çeşitli sanayi kuruluşları Trakya'nın sanayileşmesinde büyük rol oynamıştır. İstanbul şehri ve çevresiyle Haliç kıyıları Cumhuriyet'ten önceki dönemde de ülkenin en önemli sanayi alanı olarak dikkati çekmiştir. Trakya'nın Türkiye ulaşım coğrafyasındaki rolü Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan yolların başlangıç ve geçiş yeri olması sebebiyle daima önemini korumakta ve bu önem gitgide artmaktadır (Türkiye topraklarının büyük kesimini oluşturan Anadolu'nun fiziki ve beşerî coğrafyası için bk. ANADOLU [Coğrafya]).

BİBLİYOGRAFYA :

Arif Müfit Mansel, *Trakya'nın Kültür ve Tarihi*, İstanbul 1938, s. 19, 22; Mehmet Oluç, *Trakya Ziraat Ekonomisi*, İstanbul 1946, s. 65-143; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 10; Hamit İnanlık, *Türkiye Bitki Coğrafyasına Giriş*, İstanbul 1965, s. 28-32; Yusuf Dönmez, *Trakya'nın Bitki Coğrafyası*, İstanbul 1968, s. 11, 12; Besim Dalkot, *Türkiye İktisadî Coğrafyası*, İstanbul 1972, s. 4, 5, 6, 7, 14, 22, 28, 49, 53-54, 130, 212; a.mlf. – Metin Tuncel, *Marmara Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul 1981, s. 12, 52, 96, 97, 105; Metin Tuncel, *Göllerimiz*, İstanbul 1975, s. 3, 21; a.mlf., "Türkiye'nin Farklılığı ve Çeşitliliği", *Globe*, sy. 1, İstanbul 1993, s. 162; a.mlf., "Türkiye", *Gelişim: Büyük Coğrafya Ansiklopedisi*, İstanbul, ts. (Gelişim Yayınları), III, 721-726; *Türkiye İstatistik Yıllığı 2002*, Ankara 2003, s. 4, 5, 7; Ali Tanoğlu, "Türkiye'nin İrtifa Kuşakları", *Türk Coğrafya Dergisi*, sy. 9-10, İstanbul 1947, s. 43-44; a.mlf., "Türkiye'nin Coğrafi Mevkii ve Bu Mevki ile İlgili Bazı Meseleler", *İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, VII/13, İstanbul 1963, s. 50-63; Ahmet Ardel, "Trakya'nın Jeomorfolojisi", *Türk Coğrafya Dergisi*, sy. 17 (1957), s. 152-158; Sırrı Erinc, "Türkiye: İnsan ve Ortam", *İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, sy. X/18-19 (1973), s. 1-33; Ajun Kurter, "Istranca (Yıldız) Dağlarının Temel Yapısal ve Jeomorfolojik Özellikleri", *GDAAD*, VI-VII (1978), s. 2.

METİN TUNCEL

II. TARİH

XI. yüzyılda Anadolu'yu yurt edinen Türkler burada kurdukları devletleri daha çok kurucularının veya bölgenin adıyla anmışlardır. Türkiye adı Batı kaynaklarında II. Haçlı Seferi'nden sonra görülmeye başlanmıştır. Arapça "berrü't-Türkiye" ifadesi de XIV. yüzyıl başlarında kullanılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde milliyetçiliğin ve ayrımcılığın ortaya çıkması Türk aydınlarını da etkiledi, Türk milliyetçiliği imparatorluğun dağılma sürecinin hızlandığı II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıktı. I. Dünya Savaşı'nın ardından ülkenin parçalanması Türk milliyetçiliğini yeniden canlandırdı ve "Türkler için Türkiye" sonucuna gelindi. Savunulması gereken vatan toprakları Erzu-

rum ve Sivas kongrelerinde belirlenirken Anadolu'da yeni bir devletin temelleri atıldı. Ankara'da çalışmalarına başlayan meclise Türkiye Büyük Millet Meclisi adı verildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin Ermenistan'la imzaladığı Gümrü Antlaşması'yla Türkiye adı ilk defa uluslar arası belgelere girdi. Afganistan'la imzalanan antlaşmada Osmanlı'nın Devlet-i Aliyyesi'ne benzetilerek Devlet-i Aliyye-i Türkiyye ifadesi yer aldı. Rusya ile imzalanan antlaşmada ise Türkiye tabiriyle Mısâk-ı Millî'nin sınırlarını çizdiği toprakların kastedildiği kaydedildi. Kendini olağan üstü yetkilerle donatan Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilî şartların hemen hukukîlik kazandığı bir ortamda çalıştı. Bu durum 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu ile yasal hale getirildi. II. Meşrutiyet'le birlikte siyasî literatüre giren ve meclisin açılmasıyla doruk noktasına ulaşan millî hâkimiyet ilkesine, "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" şeklinde ilk defa bu kanunda yer verildi. Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra saltanat kaldırılıp (1 Kasım 1922) Ankara ile İstanbul hükümeti arasındaki siyasî iktidar mücadelesine son verildi. Türkiye Devleti'nin bağımsızlığının tanındığı Lozan Antlaşması'yla imparatorluk iddiasından vazgeçilerek Arap vilâyetlerinin ayrılmasına ve Anadolu ile küçük bir Avrupa toprağına razı olundu. İşgal kuvvetlerinin İstanbul'u terketmesinin ardından başşehri Ankara, yönetim şekli cumhuriyet olan yeni devlet ilân edildi (29 Ekim 1923).

Cumhuriyetin ilânı öncesinde saltanat kaldırılmakla birlikte Osmanlı hânedanına bırakılan hilâfet müessesesinin hukukî durumu ve devletin yönetim şekli belirlenmemişti. Cumhuriyet ilân edilirken halifenin durumunun açıklığa kavuşturulmamış olması bazı muhalefet akımlarının doğmasına yol açtı. Halifenin hukukî durumunun tesbiti için yoğun bir faaliyet başlatıldı. Rauf Bey cumhuriyetin ilânında acele edildiğini ve bir oldubittiye getirildiğini, en doğru devlet şeklinin halifenin başkanlığını yapacağı devlet olabileceğini söylüyordu. Ali Fuat Paşa, Rauf Bey'in fikirlerine katıldığını açıklarken Kâzım Karabekir Paşa, "Cumhuriyet taraftarıyım ama şahsî saltanatın aleyhtarıyım" diyordu. İstanbul aydınları ve özellikle üniversite çevreleri inkılâplara pek olumlu bakmıyordu. Muhafazakârlar kadar laikler de hem Mustafa Kemal'in otoritesine karşı hem de milletlerarası itibar kaynağı olarak hilâfetin korunması gerektiğini savunuyor, asil farkın monarşi ile cumhuriyet arasında de-

ğil demokrasi ile despotizm arasında olduğunu yazıyorlardı. Londra İslâm Cemiyeti Başkanı Seyyid Emîr Ali ile Hint müslümanları adına Ağa Han tarafından İsmet Paşa'ya gönderilen mektupta hilâfetin İslâm âlemi açısından önemi ve Türkiye'ye sağlayacağı faydalar anlatılarak korunması isteniyordu. Mektubun İsmet Paşa'nın eline geçmeden bazı İstanbul gazetelerinde yayımlanması, hükümetin muhalefete karşı harekete geçmesine ve hilâfetin kaldırılmasına sebep oldu. Hemen İstanbul'a bir İstiklâl mahkemesi gönderilip halife lehine yazı yazan gazeteci ve yazarlar tutuklandı. "Matbuat davası" diye anılan yargılamalarla basına ve muhalefete gözdağı verildikten sonra hilâfet kaldırıldı (3 Mart 1924). Halife ile birlikte bütün Osmanlı hânedanı sınır dışı edildi. Aynı gün kabul edilen yasalarla Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâleti ile Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak başvekâlete bağlı Genelkurmay Başkanlığı ve Diyanet İşleri Reisliği kuruldu. Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile medreseler kapatıldı, din eğitimi Maarif Vekâleti'ne bağlandı. Şer'iyye mahkemeleri lağvedildi. Osmanlı Kânûn-ı Esâsî'sini yürürlükten kaldıran 1924 anayasası mecliste kabul edilerek yürürlüğe girdi. Yeni anayasa uyarınca Mustafa Kemal Paşa ordu mensubu milletvekillerinin aslı görevlerine dönmelerinde ısrar ediyordu. Kâzım Karabekir dahil bazı paşalar orduya istifa edip milletvekilliğinde kaldılar. Bunlar Halk Fırkası'ndan ayrılarak Kâzım Karabekir'in başkanlığında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular. Halk Fırkası da adını Cumhuriyet Halk Fırkası şeklinde değiştirdi. Muhalefetin parti oluşturmamasını destekleyen İstanbul basını Mustafa Kemal'in siyasî otoritesinin "tek adam" dönüşmesinin ancak bu şekilde önlenilebileceğini yazıyordu. Muhalefet eleştirilerini Başvekil İsmet Paşa üzerinde yoğunlaştırdı. İsmet Paşa istifa edince Mustafa Kemal, Fethi Bey'i (Ali Fethi Okyar) başvekil tayin etti (22 Kasım 1924).

Lozan Antlaşması, Musul meselesinin çözümünü Türk-İngiliz görüşmelerine bırakmıştı. Antlaşmayı ancak halifeliğin kaldırılmasından sonra onaylayan İngiltere ile İstanbul'da yapılan görüşmelerden bir netice alınmadı. İngiltere'nin bir yandan konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşırken bir yandan da bölge halkını Türkiye'ye karşı kışkırtıp karışıklıklara yol açması ilişkileri gerginleştirdi. Şeyh Said İsyanı iç politikada çok önemli sonuçlar doğurdu. İsmet Paşa tekrar başbakanlığa getirildi ve on dört ilde sıkıyönetim ilân edildi. Hıyanet-i Vata-

niyye Kanunu'na dini politikaya alet edenler için bir madde eklendi. Takrîr-i Sükûn Kanunu çıkarıldı (4 Mart 1925). Buna göre hükümet sosyal düzeni bozan bütün kuruluşları kapatabilecek ve yayınları yasaklayabilecek, fâillerini İstiklâl mahkemelerine sevk edebilecekti. Aynı gün biri isyan bölgesinde, diğeri Ankara'da iki İstiklâl mahkemesi kuruldu. Hükümet bazı gazeteleri kapatırken pek çok gazeteci ve yazarı tutuklayarak İstiklâl mahkemelerine sevketti. Programında dinî inanç ve düşünceye saygı gösterileceğini açıklayan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın isyanı körüklediği iddiasıyla merkez şubesi polis tarafından arandı. Şark İstiklâl Mahkemesi fırkanın bölgedeki şubelerinin kapatılmasını isteyince hükümet hiçbir gerekçe göstermeden partiyi kapattı (3 Haziran 1925). Bu sırada İngiltere'nin etkili olduğu Milletler Cemiyeti, Musul'u Irak'a veren kararını açıkladı. Bunu tepkiyle karşılayan Türk basını savaştan bahsediyordu. Türkiye, Millî Mücadele sırasında olduğu gibi tekrar Rusya'ya yaklaştı. Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paketi imzalandı. Cumhuriyet Halk Fırkası yönetimi Takrîr-i Sükûn Kanunu'ndan yararlanıp köklü reformlara girişti. Şark İstiklâl Mahkemesi görev alanındaki tekke ve zâviyelerin kapatılmasını teklif etti, bunun üzerine ülkedeki bütün tekke ve zâviyeler kapatıldı. Şapka kanunu çıkarıldı. İsviçre'den Medeni Kanun ile Borçlar Kanunu, İtalya'dan Ceza Kanunu ve Almanya-İtalya'dan Ticaret Kanunu alındı. Reformlar toplumda dine karşı uygulamalar şeklinde algılandı ve ülkenin çeşitli yerlerinde tepkilere yol açtı. Bilhassa şapka giyme zorunluluğuna karşı başlayan tepkilerin İstiklâl mahkemelerinin verdiği ağır cezalarla bastırılması toplumsal barışı bozdu. İç ve dış destekten mahrum kalan Türkiye, Musul meselesinde daha fazla direnemedi. Türk-İngiliz antlaşmasını imzalayıp Musul'un Türkiye'den ayrılmasını kabul etti (5 Haziran 1926).

Cumhuriyet Halk Fırkası yönetimi "takrîr-i sükûn" dönemini İzmir suikastı davası ile sürdürdü. İzmir'de cumhurbaşkanına suikast yapılacağı yönündeki ihbar yeni bir sertlik dalgasına yol açtı. İzmir'e gönderilen Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin emriyle eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekilleri tutuklandı. Mahkeme kırk dokuz tutukludan on beşini idama mahkûm ederken Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar ve Mersinli Cemal paşalar genç subayların baskısı ile beraat etti. Suikast davası ile eski İttihat ve Terakkî Fırkası arasında ilişki olduğu öne

TÜRKİYE

sürüldü. İstiklâl Mahkemesi bu defa eski İttihatçılar'ı yargılamaya başladı. Suikastla ilgileri kanıtlanmadığı halde eski Maliye nâzır Cavit Bey, Dr. Nazım, Hilmi ve Nail beyler idama mahkûm edildi. Avrupa'da bulunan Rauf Bey'e gıyabında on yıl sürgün cezası verildi. Yürürlük süresi dolan Takrîr-i Sükûn Kanunu iki yıl daha uzatıldı. İstiklâl mahkemelerinin faaliyetlerine son verilmeyle birlikte kanunu yürürlükte tutuldu. Muhalefeti susturan ve ülkede tek parti rejimini kuran Cumhuriyet Halk Fırkası kendi içinde tek sesliliğe doğru sürüklendi. Parti tüzüğünde yapılan değişikliklerle milletvekillerinin belirlenmesi yetkisi doğrudan partinin genel başkanı ve cumhurbaşkanına verildi. Mustafa Kemal Paşa muhalifleri seçimlerde aday göstermeyi siyasî hayatın dışında bıraktı. Parti kurultayında değişmez genel başkan seçilen ve "ebedî şef" unvanı verilen Mustafa Kemal Paşa'nın yetkileri genişletildi. İnkılapların iktidar açısından bir yorumu olan *Nutuk bizzat* Mustafa Kemal Paşa tarafından kurultayda okundu. Kurultayda din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gereği vurgulanarak partinin ilkelerine laiklik de eklendi. Hem ülkenin siyasî hayatında hem kendi içinde otoriter yönetim tarzını kabul ettiren Cumhuriyet Halk Fırkası muhalefetin bulunmadığı mecliste inkılap kanunlarını çıkarmaya devam etti. "Türkiye Devleti'nin dini İslâm'dır" maddesiyle yemin metinlerindeki dinî ibareler ve meclisin görevleri arasında sayılan dinî hükümleri yerine getirmeye ilgili ifade anayasadan çıkarıldı (10 Nisan 1928). Arap alfabesi terk edilerek Latin alfabesi benimsendi. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı (1930).

Türkiye'nin dış politikasının temel eğilimi Lozan Antlaşması'yla oluşan statükonun sürdürülmesi yönünde gelişti. Lozan'da çözülemeyen Osmanlı borçlarının ödenmesi meselesi Fransa ile imzalanan antlaşmayla bir formüle bağlandı. Türkiye'deki Rumlar'la Yunanistan'daki Türkler'in mübadelesi Türkiye'yi en çok uğraştıran konulardan biri oldu. Yunanistan'ın İstanbul'da fazla sayıda Rum bırakmak istemesi iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirdi. Uzun süren müzakerelerden sonra İstanbul Rumları'nın hepsini "yerleşik" kapsamına alan bir antlaşma imzalandı (10 Haziran 1930). Türkiye, Rusya'nın teklifiyle 1928'de Silâhsızlaşma Konferansı'na ve 1929'da Kellogg Paketi'ne davet edildi. 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye oldu. Türkiye'nin uluslar arası iş birliğine katılması Batılı devletlerle olan ilişkilerini geliştirdi.

Montrö Sözleşmesi'yle Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarına yeniden kavuştu. Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Balkan Antantı kuruldu (1933). Türkiye, Afganistan, İran ve Irak arasında Sâdâbâd Paketi imzalandı (1937). Milletler Cemiyeti, İskenderun sancağının Hatay adıyla içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı bir devlet olmasını kararlaştırdı. Hatay'ın hukukî statüsünü tanıyan Türk-Fransız Antlaşması imzalandı (1938). Hataylılar'ın Türkiye ile birleşme istekleri Türk-Fransız ilişkilerini yeniden gerginleştirdi.

Millî Mücadele'nin önde gelen liderleri tasfiye edilip onların dayandığı kitleler dışlanarak birbiri ardına gerçekleştirilen devrimler halk tabanına indirilemedi. Hükümetin reform karşıtlarına uyguladığı şiddet politikası toplumda hoşnutsuzluğu artırdı. Devlet-halk ilişkileri gerginleşti. 1929 dünya ekonomik krizi zayıf olan ülke ekonomisini etkiledi. Ekonomide doğrudan devletçilik politikasının izlenmesi zorunlu hale geldi. Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'e bir parti kurmasını önerdi; partinin adını, programını ve üyelerini bizzat kendisi belirledi. Amacı, hem tek parti yönetiminin toplumda yol açtığı huzursuzluğu gidermek hem devletçiliğe karşı olan liberalizm yanlılarını denetim altında tutmaktı. Fethi Bey başkanlığında 12 Ağustos 1930'da İstanbul'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın toplum tarafından coşkuyla karşılanması ve hızla örgütlenmesi hükümeti ve cumhurbaşkanını endişelendirdi. Cumhuriyet Halk Fırkası, Serbest Fırka'yı gericilik ve cumhuriyet düşmanlığıyla suçlamaya başladı. Fethi Bey de kuruluştan üç ay sonra bir dilekçe ile partinin feshedildiğini bildirdi. Bu sırada kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası da kapatıldı. Otoriter eğilimleriyle tanınan Recep Peker, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın genel sekreterliğine getirildi. Siyasal niteliği olan kuruluşların bir tekel oluşturan Cumhuriyet Halk Fırkası içinde eritilmesine yönelik hazırlanan program uygulamaya konuldu. İttihatçılar'ın kurduğu Türk ocakları kapatıldı ve bütün malları yeni kurulan halkevlerine devredildi. Diğer dernek ve kulüpler de aynı şekilde tasfiye edilip malları Cumhuriyet Halk Fırkası'na aktarıldı. Parti kurultayında mevcut ilkelere devletçilik ve inkılapçılık da eklenerek partinin temel ilkeleri altıya çıkarıldı. Planlı devletçiliğe geçildi ve ilk beş yıllık Sanayi Kalkınma Planı uygulamaya konuldu (1933). Dünya ekonomik krizi Türkiye'de devletçiliğe hız verirken tek parti sistemini de güçlendirdi.

Nihayet Başvekil İsmet Paşa parti ile devletin birleştirildiğini açıkladı (1936). Buna göre Dahiliye vekili aynı zamanda partinin genel sekreteri olurken valiler partinin il başkanları oldu. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın altı ilkesi anayasaya dahil edildi ve devletin temel ilkeleri haline getirildi. Soyadı kanunu kabul edildi; efendi, bey, paşa gibi lakap ve unvanlar kaldırıldı (1934). Ezanın Arapça okunması ve din adamlarının mâbed dışında dinî kisve giymelerini yasaklayan kanunlar kabul edildi (1932). Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu oluşturuldu.

Atatürk-İnönü arasındaki siyasal birlik-telikle devletçilik konusunda aralarında çıkan anlaşmazlık yüzünden sona erdi. İş Bankası genel müdürü iken özel teşebbüsün başarısını ispatlayan Celâl Bayar başvekil tayin edildi (25 Eylül 1937). Bayar'ın yaklaşık bir yıl süren görevi, daha ziyade ağır hasta olan Atatürk'ten sonra kimin cumhurbaşkanlığına getirileceği tartışmalarıyla geçti. İnönü muhalifleri, Atatürk'ün sözlü vasiyeti olduğunu ileri sürerek Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ı cumhurbaşkanı yapmak istediler. Bayar ise buna karşı çıkıp İnönü'ye cumhurbaşkanlığına giden yolu açık tuttu. Atatürk ölünce İnönü meclis tarafından ertesi gün cumhurbaşkanı seçildi; İnönü de Bayar'ı başvekil tayin etti. Partinin olağan üstü kurultayında İnönü, Atatürk'ün yerine partinin değişmez genel başkanı seçildi. Atatürk'ün ebedî şef unvanına karşılık İnönü'ye "millî şef" unvanı verildi. İnönü, Atatürk'ün siyasetten uzaklaştırdığı Millî Mücadele önderlerini yeniden kazanmaya çalıştı. Önce Kâzım Karabekir bir ara seçimle milletvekili yapıldı. Ali Fuat Cebesoy ve Refet Beleye parti grubuna alındı. Dr. Rıza Nur, Halide Edip ve Adnan Adıvar gibi Atatürk döneminin küskünleri ülkeye dönmeye başladı. Seçimlerin yenilenmesi kararı alınınca Bayar hükümeti istifa etti ve Refik Saydam hükümeti kuruldu. Yeni hükümetin ilk icraatı olarak Dahiliye vekilinin aynı zamanda partinin genel sekreteri olması yönündeki kararı kaldırıldı. Yapılan genel seçimlerde eski muhaliflerin çoğu meclise girerken Atatürk'e yakınlığıyla tanınan isimler tasfiye edildi. İnönü mecliste de dene-timini ve otoritesini arttırdı. Yeni bir kararlar valilerin Cumhuriyet Halk Partisi il başkanlığı görevlerine son verildi. Bu döneme damgasını vuran önemli girişimlerden biri Köy enstitülerinin açılmasıdır. Aynı dönemde köylerde halk odaları kuruldu.

Avrupa'nın II. Dünya Savaşı'na doğru gittiği süreçte İnönü, Türkiye'nin güvenliği-

nin değişimci Mihver kanadı (Almanya-İtalya) tarafından tehdit edilebileceği görüşündeydi ve statükocu güçlerin (İngiltere-Fransa) yanında yer alınması gerektiğini düşünüyordu. Önce Hatay'ın Türkiye ile birleşmesini sağlayan Türk-Fransız antlaşması imzalandı. Ardından İngiltere-Fransa-Türkiye arasında askerî ittifak kurulmasına yönelik bir ortak bildiri yayımlandı. İnönü ittifaka Rusya'nın da katılımını istiyordu; ancak Stalin ile Hitler'in anlaşarak Polonya'yı işgal etmeleri Türkiye'yi zor durumda bıraktı ve Türk-Fransız-İngiliz üçlü ittifakı imzalandı (19 Ekim 1939). Türkiye, Rusya ile çatışmaya girmemek için aynı zamanda imzalanan ve "Sovyet çekincesi" adı verilen ek protokole dayanarak müttefiklerinin yanında savaşa girmedi; aksine Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalandı (18 Haziran 1941). Fakat üç gün sonra Almanya'nın Rusya'ya saldırması bütün dengeleri bozdu. Rusya, İngiltere'nin yanında yer alırken Amerika Birleşik Devletleri de Almanya'ya savaş ilân etti. Müttefikler, Türkiye'yi savaşa zorlarken Almanya kendi tarafına çekmek için toprak vaadinde bulundu. Türkiye ise denge politikasını sürdürdü. Öte yandan savaşa girmediği halde savaşın bütün olumsuzluklarını yaşadı. Yüksek enflasyon ortamında mal yokluğuna dayalı karaborsa ve buna dayalı vurgunculuk devam ediyordu. Millî Koruma Kanunu çıkarılarak (1940) fiyatların yükselmesi nisbeten durdurulduysa da ekonomik sorunlar giderilemedi. Refik Saydam'ın ölümü üzerine kurulan Şükrü Saraçoğlu hükümeti ekonomi ve fiyatlar üzerindeki devlet müdahalesini kaldırdı. Ancak fiyatlar aşırı ölçüde yükselirken karaborsa devam etti. Gelir dağılımını yeniden düzenlemek ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla Varlık Vergisi Kanunu çıkarıldı (11 Kasım 1942). Kırsal kesimde biriken servetin geri alınması için düşünülen toprak mahsulleri vergisi fakir Türk köylüsünün daha da fakirleşmesine yol açtı. Ekonomik ve sosyal sıkıntılar meclis içinde ve dışında eleştirilmeye başlandı. Bir grup milletvekili yanında 1944 yılı bütçe görüşmeleri sırasında hükümetin icraatını eleştiren Celâl Bayar bütçeye ret oyu verip hükümete güvensizliğini ortaya koydu.

Mihver kanadının yenileceği kesin olarak anlaşılınca Almanya ile iş birliği yapılmasını isteyen bazı Turancılar tutuklandı (Mayıs 1944). Türkiye, San Fransisko Konferansı'na katılmak ve Birleşmiş Milletler'in kurucu üyesi olmak için Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etti (23 Şubat 1945). Stalin, Türkiye'ye bir nota verip 1925 ta-

rihli Saldırmazlık Antlaşması'nı feshedeceğini bildirdi, ayrıca Türkiye'den toprak talebinde bulundu. Bu talep Türkiye-Rusya ilişkilerini gerginleştirdi; öte yandan İngiltere'yle olan ilişkiler de soğumuştur. Bu durum Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesine yol açtı. Uluslar arası politikada beliren yeni güç dengesi Türkiye'nin iç politikasını da etkiledi. Dünya savaşını demokrasi cephesinin kazanması Türkiye'de serbest seçime dayanan liberal demokrasinin canlanmasına vesile oldu; baskıcı millî şeflik rejimi 1945 yılı başlarından itibaren çözülmeye başladı. İnönü demokrasiye geçiş işareti verdi. Toprak Reformu Kanunu mecliste kabul edildi, ancak uygulanamadı. Bu kanun tartışılırken ilk defa iktidar sorunu gündeme geldi. Celâl Bayar, Refik Koraltan, M. Fuad Köprülü ve Adnan Menderes bir önerge vererek millî hâkimiyet ilkesinin uygulanmasını ve parti çalışmalarının demokrasinin temel ilkelerine uygun biçimde yürütülmesini istedi. Önerge sahiplerinden üçü partiden ihraç edildi. Partiden istifa eden Celâl Bayar yeni bir parti kurma konusunda İnönü ile anlaşmalarını söyledi. Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılanlar Celâl Bayar başkanlığında Demokrat Parti'yi kurduklarını açıkladılar (7 Ocak 1946). Parti programında demokrasinin gerçekleştirileceği, yönetimin halkın denetiminde olacağı açıklanıyor, temel hak ve özgürlüklere geniş yer veriliyor, bu arada din özgürlüğünün de önemli olduğu vurgulanıyordu. Ekonomide özel sektöre yer verilmesi Batılı gözlemcilerin dikkatini çekti. Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesi Türkiye'nin demokrasiye geçiş sürecini hızlandırdı. Siyaseti liberalleştirmek için bazı yasaklar kaldırıldı, sosyalist partiler ve sendikalar kuruldu.

Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi muhalefeti hazırlıksız yakalamak için genel seçimleri bir yıl erkene aldı. Çoğunluk sistemine göre yapılan bu seçimi Cumhuriyet Halk Partisi kazandı (21 Temmuz 1946). "Açık oy, gizli sayım" yönteminin uygulandığı ve çeşitli hilelerin karıştırıldığı 1946 seçimleri Türk demokrasi tarihine bu yönüyle geçti. İnönü tekrar cumhurbaşkanlığına ve Kâzım Karabekir meclis başkanlığına seçildi. İnönü'nün Recep Peker'i başvekil tayin etmesi partiler arasında gerginliği arttırdı. Eski komünistler tarafından kurulan sosyalist partiler kapatıldı ve Demokrat Parti solcularla iş birliği yapmakla suçlandı. Diğer taraftan savaş sonrasında Doğu-Batı bloklarından oluşan iki kutuplu bir dünya kuruldu. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Harry S. Truman,

Batı blokunda yer alan ülkeleri kalkındırmak amacıyla Truman doktrini diye anılan bir yardım projesi açıkladı. Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ile imzaladığı yardım antlaşmasıyla artık Batı blokunda resmen yerini aldı (12 Temmuz 1947). Ancak demokrasiye geçiş sürecini tamamlaması gerekiyordu. İnönü, bir bildiri yayımlayıp cumhurbaşkanı sıfatıyla bütün partilere eşit mesafede olduğunu açıkladı. Ayrıca otoriter Recep Peker'in yerine ılımlı Hasan Saka'yı başvekil tayin etti. İktidar-muhalefet ilişkileri yumuşayınca Demokrat Parti iktidara karşı daha sert politika izlenmesini isteyen üyelerini partiden ihraç etti. Bunlar Millet Partisi'ni kurdular. Laiklik politikasını yumuşatmaya karar veren Cumhuriyet Halk Partisi, M. Şemsettin Günaltay'ı başvekilliğe getirdi. Bir taraftan İmam-Hatip kursları açılırken bir taraftan ilkokulların dört ve beşinci sınıflarına din dersi konuldu. Ankara'da İlahiyat Fakültesi eğitime başladı. İlk defa haccı gidecekleri izin verildi. Bazı türbeler ziyarete açıldı. Bu sırada Amerika Birleşik Devletleri'nin önderliğinde Kuzey Atlantik İttifakı ile (NATO) Avrupa Konseyi kuruldu. Avrupa Konseyi'ne üye olan Türkiye yine Batı ittifakı içinde kendine bir yer bulmayı başardı. Ancak bunun devam etmesi Türkiye'nin demokrasiye tam olarak geçmesine bağlıydı. Günaltay hükümeti demokrasinin gelişmesi yönünde adımlar atmayı sürdürdü. Türkiye Büyük Millet Meclisi tek dereceli, eşit ve serbest seçimi öngören yeni seçim yasasını kabul etti (16 Şubat 1950).

14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimlere katılım % 89,3 gibi çok yüksek bir düzeyde gerçekleşti. Oyların % 53,3'ünü alan Demokrat Parti çoğunluk sistemiyle 487 milletvekilliğinden 415'ini kazandı. Oyların % 39,9'unu alan Cumhuriyet Halk Partisi ancak altmış dokuz milletvekili çıkarttı. Yeni oluşan meclis Celâl Bayar'ı cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan'ı meclis başkanlığına seçti. Bayar, Adnan Menderes'i hükümeti kurmakla görevlendirdi. M. Fuad Köprülü Dışişleri bakanı oldu. Yirmi yedi yıllık tek parti yönetiminin seçimle iktidardan uzaklaştırılması beyaz devrim olarak yorumlandı. Demokrat Parti iktidarı, Cumhuriyet Halk Partisi'ne yakın olduklarını iddia ettiği kumandanları değiştirmekle işe başladı. Arapça ezan yasağı kaldırıldı. Genel af çıkarıldı. Ancak Demokrat Parti, antidemokratik öğeleri ayıklayamayacağı halde tek parti döneminde çıkarılan yasalara ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin programı haline getirilen anayasa-

TÜRKİYE

ya dokunmadı. Kore savaşına asker göndererek Türkiye'nin NATO'ya girmesini sağladı (1952). Uygulanan sosyal ve ekonomik politikalarla ülkede köklü bir değişim başlatıldı. Yüksek tarım sübvansiyonlarıyla ülke zenginliğinin önemli bir bölümü çiftçilere aktarıldı. Barajlar, sulama kanalları ve makineleşme sayesinde ekili arazi miktarı ve üretim arttı. Bilhassa karayolu yapımına hız verildi. Sanayileşme konusunda da önemli adımlar atıldı. Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası kuruldu (1950). Yabancı sermayenin Türkiye'de yatırım yapması için teşvik kanunları çıkarıldı.

Demokrat Parti 1954 seçimlerinden daha da güçlenerek çıktı. Fakat halkın oylarıyla iktidara gelmenin eleştirisiz ve muhalefetsiz bir yönetim hakkı verdiği sanarak tek parti dönemini hatırlatan bazı uygulamalara girişti. Bu uygulamalar partinin parçalanmasına yol açtı. Hükümeti eleştirdikleri için partiden çıkarılan milletvekilleri Hürriyet Partisi'ni kurdular (1955). Demokrat Parti'nin eski hüviyetini kaybettiğini ileri sürüp istifa eden M. Fuad Köprülü demokrasiye inanan bütün vatandaşları iş birliği yapmaya çağırdı. İktidar erken genel seçime gitmek zorunda kaldı. 1957 seçimlerinde Demokrat Parti'nin oyları bir önceki seçime göre düşmüş olmakla birlikte yine çoğunluk sistemi sayesinde 610 milletvekilliğinden 424'ünü alarak iktidarını korumayı başardı. 1950-1954 arasında yaşanan hızlı ekonomik gelişmenin sonraki yıllarda sürdürülememesi, plansız ve dengesiz büyüme giderek artan bir enflasyona sebep oldu. Türk lirasının Amerikan doları karşısındaki değerinin 2,80 liradan 9,02 liraya düşürüldüğü (3 Ağustos 1958) büyük devalüasyon kamuoyunda şiddetli tepki uyandırdı. Öte yandan Türkiye uluslar arası planda Kıbrıs sorunuyla ilk defa bu dönemde karşılaştı. Başlangıçta konunun sadece İngiltere'yi ilgilendirdiğini söyleyen Demokrat Parti iktidarı daha sonra adanın Türkiye'ye iadesini istedi, bunu başaramayınca taksim tezini savunmaya başladı. Türkiye-Yunanistan başbakanları tarafından Zürih'te imzalanan, daha sonra bütün tarafların katıldığı II. Londra Konferansı'nda kabul edilen antlaşmayla eşit iki toplumun ortaklığında bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu (Şubat 1959). Dış politika hedeflerini Amerika ve NATO'ya göre belirleyen Demokrat Parti, Ortadoğu'da Batı emperyalizmine karşı başlayan hareketleri desteklediği gibi Batı uydusu rejimlerle iş birliği yaptı. Amerikan güdümünde Bağdat Paketi'nin kurulması (1955) Sovyet Rusya'nın

ve bazı Arap ülkelerinin tepkisine yol açtı. Irak'taki darbeden sonra Bağdat Paketi tartışılmaya başlandı; Amerika Birleşik Devletleri ile üye ülkeler arasında ikili antlaşmalar imzalandı ve mecliste onaylandı (9 Mayıs 1960). Yeni Irak rejimi Bağdat Paketi'nden çekildiğini açıklayınca örgütün adı Merkezî Antlaşma Teşkilâtı (Central Treaty Organization-CENTO) olarak değiştirildi. Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üyelik için resmen başvurdu (31 Temmuz 1959). Fakat 27 Mayıs 1960 darbesi müzakereleri zorlaştırdığından Ankara Antlaşması adı verilen ortaklık antlaşması ancak 1963'te imzalanabildi.

1959 yılı gerilimin tırmandığı yıl oldu. Anayasayı demokratikleştireceğini söyleyen Cumhuriyet Halk Partisi erken seçim isteğiyle propaganda gezilerini başlattı. 1960'a girildiğinde gerilim daha da arttı. Muhalefet iktidarı istibdat rejimi kurmakla, iktidar da muhalefeti ihtilâl kışkırtıcılığı yapmakla suçluyordu. Öte yandan ekonomik sıkıntılar devam ediyordu. Hükümet, Amerika Birleşik Devletleri'nden beklediği yardımı alamayınca Rusya'ya yaklaştı. Yayımlanan ortak bildiriye Menderes'in temmuz ayında Moskova'ya resmî bir ziyarette bulunacağı açıklandı. Ziyaretin amacı Amerika'ya karşı denge oluşturmak ve ekonomik sorunları çözecek kaynak bulmaktı. Seçilmiş Demokrat Parti iktidarının askerî darbeye düşürülmesi karşısında Amerika'nın seyirci kalmasının asıl sebebi bu politika değişikliğidir. Muhalefetin ve basının faaliyetlerini soruşturmak üzere bir tahkikat komisyonunun kurulmasını öngören kanunla bu komisyonun görevlerini belirleyen yetki kanununun mecliste kabul edilmesi gerinliği daha da tırmandırdı. İhtilâlin milletler için bir hak olduğunu söyleyen İnönü'nün, "Sizi ben bile kurtaramam" sözüyle iktidarı açıkça tehdit ettiğinin ertesi günü İstanbul ve Ankara'da öğrenci gösterileri başladı. Kara Harp Okulu öğrencilerinin hükümeti protesto için yürüyüş düzenlemesi ordunun da hükümete karşı tavrının bir göstergesiydi. Menderes halkın nabzını yoklamak için Batı Anadolu gezisine çıktı. Başbakan Eskişehir'de iken Türk Silâhlı Kuvvetleri yönetime el koydu (27 Mayıs 1960).

Kendilerine Millî Birlik Komitesi adını veren darbeciler Cumhuriyet Halk Partili olarak tanınan bir grup hukuk profesörünü Ankara'ya çağırıp bir heyet kurdular. Heyet, iktidarın meşruiyetini yitirdiğine ve askerî yönetimin meşrû olduğuna dair Osmanlı döneminin ulemâ fetvalarını hatırlatan bir bildiri yayımlayarak darbecileri

destekledi. Meclis feshedildi ve her türlü siyasi faaliyet yasaklandı. Hareketin hiçbir şahıs veya zümreyi hedef almadığı açıklandığı halde bütün Demokrat Parti milletvekilleri, bazı üst rütbeli subaylar ve bürokratlar tutuklandı. Fiilî rejime hukukî bir nitelik kazandırmak için geçici bir anayasa çıkarılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün hak ve yetkileri Millî Birlik Komitesi'ne devredildi. Demokrat Partililer'i yargılamak üzere Yüksek Adalet Divanı adı verilen olağan üstü bir mahkeme kuruldu. Çeşitli rütbeden 5000 subay ordudan ve 147 öğretim üyesi üniversiteden atıldı. Kendi içinde de tasfiyeye giden komite Alparslan Türkeş dahil on dört üyesini yurt dışına sürgüne gönderdi. Kurucu Meclis tarafından hazırlanan yeni anayasa halkın % 61,5 oyu ile kabul edildi (9 Temmuz 1961). Anayasa temel hak ve özgürlükler açısından oldukça demokratik ve liberaldi. Yasama organı Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu şeklinde iki meclise ayrıldı. Millî Birlik Komitesi üyeleri kaydıhayat şartıyla tabii senatör yapıldı. Devletin işleyişinde bir danışma kurulu, gerçekte ise bir askerî vesayet organı halinde Millî Güvenlik Kurulu oluşturuldu. Kanunların ve tüzüklerin anayasaya uygunluğunu denetlemek üzere Anayasa Mahkemesi teşkil edildi. Yassıada duruşmaları sırasında sanıklar hakkında yeterli delil bulunmadığı halde on beş kişiye idam, otuz iki kişiye müebbet ve pek çok kişiye hapis cezası verildi. Millî Birlik Komitesi on iki idamı müebbet hapse çevirirken Başbakan Adnan Menderes ile Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu idam edildi.

Mahkeme kararlarının olumsuz havası içinde kısıtlı ve sınırlı bir seçim kampanyasının ardından nisbî temsil sisteminin uygulandığı genel seçimler yapıldı (15 Ekim 1961). Askerlerin desteklediği Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçimleri tek başına kazanamaması ciddi bir sorun oldu. Demokrat Parti'nin mirası üzerinde hak iddia eden üç parti, hükümeti kuracak çoğunluğu elde ettikleri halde bir grup subay iktidarı bu partilere vermemek için meclis açılmadan duruma el koymaya kalkıştı. Millî Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel parti liderleriyle kuvvet kumandanlarını Çankaya'da topladı. Parti liderlerinin 27 Mayıs'ı eleştirmeyeceklerine, Yassıada mahkûmlarının affını ve ordudan atılan subayların geri dönmelerini istemeyeceklerine, cumhurbaşkanlığı için bir aday göstermeyeceklerine ve Cemal Gürsel'i destekleyeceklerine dair protokolü imzalamalarından son-

ra meclis açılabilir. Cemal Gürsel dördüncü cumhurbaşkanı seçilirken İnönü yirmi dört yıl sonra yeniden başbakanlık koltuğuna oturdu. Türkiye bu dönemde ilk defa koalisyon hükümetiyle tanıştı. 1965 seçimlerine kadar üçü İnönü, biri Suat Hayri Ürgüplü tarafından dört koalisyon hükümeti kuruldu. Siyasetin sivilere geçmesinden rahatsızlık duyan bir grup subay Harp Okulu Kumandanı Albay Talat Aydemir'in önderliğinde darbe girişiminde bulundu (22 Şubat 1962). Aydemir ikna edildi ve arkadaşlarıyla birlikte emekliye sevk edildi. Fakat ertesi yıl bir darbe girişiminde daha bulunan Aydemir, Fethi Gürcan ile birlikte idam edildi. Öte yandan Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un anayasayı değiştirmeye kalkışması üzerine başlayan gerginlik kanlı çatışmalara dönüşünce Türkiye müdahale hakkını kullanacağını duyurdu. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Johnson'ın bir mektubu yüzünden müdahale gerçekleştirilemedi. Johnson'ın mektubu Türkiye'nin dış politikasını yeniden gözden geçirmesine yol açtı ve Sovyetler Birliği'ne yaklaşıldı. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Moskova'yı ziyaret etti. Bunu bazı Sovyetler Birliği üst yöneticilerinin Ankara ziyaretleri izledi.

İnönü hükümeti, Demokrat Parti'nin mراسçı olduğu anlaşılan Adalet Partisi'nin tek başına iktidara gelmesini engellemek için seçim kanununu değiştirip millî bakiye sistemini getirdi. Ancak 1965 seçimlerinin sonucunda Adalet Partisi tek başına hükümeti kurabilecek çoğunluğu elde etti. Adalet Partisi genel başkanı Süleyman Demirel başbakan oldu. Özel sektörü ve yabancı sermayeyi teşvik edeceğini açıklayan Demirel hükümeti döneminde halk hükümet diyalogu yeniden kuruldu. Ekonomik göstergeler ve sanayideki gelişmeler umut verdi. 1961 anayasasıyla silâhli kuvvetlere neredeyse tam özerklik verilerek siyasî hayatın belirleyicisi ve denetçisi durumuna getirildi. Mecliste bulunan Millî Birlik Grubu da bir siyasî parti gibi davranıyordu. Askerlerin baskısıyla Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, Türkiye'nin beşinci cumhurbaşkanı seçildi (1966). Adalet Partisi iktidarı Sovyetler'le başlayan ilişkileri sürdürdü. Demirel, Sovyetler Birliği'ni ziyaret etti. Amerika Birleşik Devletleri, ilişkileri düzeltmek amacıyla Türkiye'deki Amerikan üslerinin Türkiye tarafından denetlenmesini kabul etti. Kıbrıs meselesi Amerikan Başkanı Johnson'ın arabuluculuk girişimleriyle son buldu. Adalet Partisi iktidarının ilk dönemi iç politika açısından büyük çalkantılarla geçti. 1961 anaya-

sasının getirdiği geniş özgürlük ortamında yeni fikirlerin tartışmaya açılması daha çok sol düşüncenin yayılmasını sağladı. Millî bakiye sistemi sayesinde ilk defa meclise giren Türkiye İşçi Partisi'nin gençlik üzerindeki etkisinin artması ve Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun giderek güçlenmesiyle sol söylem üniversite öğrencileri arasında yankı buldu. Eğitim sorunlarını duyurmak amacıyla başlatılan öğrenci boykotları giderek üniversite işgallerine, sağ-sol çatışmasına dönüştü (1968). Hükümetin meclisten geçirdiği, eski Demokrat Partililer'e siyasî af sağlayacak anayasa değişikliği teklifi askerlerin tepkisi yüzünden Cumhuriyet Senatosu'nda görüşülemedi. Bu arada seçim kanunu değiştirilerek nisbî temsil sistemi yeniden uygulamaya konuldu. Adalet Partisi 1969 genel seçimlerinde oy kaybetmekle birlikte yine tek başına hükümeti kurabilecek çoğunluğu sağladı. Ancak parti içi çekişmeler ve kişisel hesaplar partinin parçalanmasına yol açtı. Seçimlerde adaylığı kabul edilmeyen Necmettin Erbakan, Millî Nizam Partisi'ni kurup Adalet Partisi içindeki muhafazakârları yanına çekerken milliyetçi grup Feruh Bozbeyle'nin başkanlığında Demokratik Parti'yi kurdu. Öğrenci hareketlerinin silâhli eyleme dönüştüğü ve ekonomik durumun kötüye gittiği bir sırada ordunun üst yönetimi hükümete bir muhtıra verdi (12 Mart 1971). Muhtırada ülkenin bu hale gelmesinden hükümet ve parlamento sorumlu tutuluyor, Atatürkçü bir görüşle reform yapacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak bir hükümetin kurulması isteniyor, bunlar yapılmadığı takdirde ordunun yönetime el koyacağı bildiriliyordu. Başbakan Demirel muhtıranın anayasa ve hukuk devleti anlayışıyla bağdaşmadığını söyleyerek istifa etti.

Askerler bu defa parlamentoyu dağıtmadan istediklerini yaptırma yolunu seçtiler. İlk icraatları, "9 Martçılar" diye bilinen ve önemli görevlerde bulunan sol cuntaçı subayları ordudan ihraç etmek oldu. Bu subayların atılmasıyla Türkiye'nin sol eğilimli bir darbenin eşliğinden döndürüldüğü söylendi. Bu dönemde, 1961 anayasasının öngördüğü temel hak ve özgürlüklere önemli kısıtlamalar getiren olağan üstü bir ara rejim dönemine girildi. 1973 seçimlerine kadar ikisi Nihat Erim, biri Ferit Melen, biri Naim Talu başkanlığında partiler üstü dört hükümet görev yaptı. Şiddet eylemleri durdurulmayınca on bir ilde sıkıyönetim ilân edildi, geniş çaplı tutuklamalara ve yargılamalara başlandı. Çeşitli derneklerin faaliyetleri durduruldu.

Millî Nizam Partisi ve Türkiye İşçi Partisi, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. 1961 anayasasında değişiklik yapılarak Millî Güvenlik Kurulu'nun sivil otorite aleyhine güç kazanması sağlandı. 12 Mart rejimine karşı çıkıp Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterliğinden istifa eden Bülent Ecevit, İnönü'yü yenilgiye uğratarak genel başkan seçildi. Demirel ve Ecevit, askerlerin Faruk Gürler'i cumhurbaşkanı seçtirme planlarını bozup Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanı seçilmesini sağladı (1973). Merkez sağın oylarını bölmek ve Adalet Partisi'nin tek başına iktidar olmasını önlemek için Millî Nizam Partisi'nin yerine Millî Selâmet Partisi'nin kurulmasına izin verildi. İsviçre'de yaşayan Erbakan seçimlerden beş ay önce yurda gelip Millî Selâmet Partisi'ni kurdu. 12 Mart ara rejimini sona erdiren 1973 genel seçimlerine gidilirken merkez sağ parçalanmış ve merkez sol oldukça toparlanmış durumdaydı.

Cumhuriyet Halk Partisi, nisbî temsil sisteminin uygulandığı 1973 seçimlerinden birinci parti olarak çıkmasına rağmen tek başına hükümeti kurabilecek çoğunluğu elde edemedi. Uzun süren bir arayışın ardından Ecevit'in başkanlığında Cumhuriyet Halk Partisi-Millî Selâmet Partisi koalisyonu kuruldu (26 Ocak 1974). Hükümet daha önce yasakladığı haşhaş ekimine yeniden izin verince Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye yaptığı yardımı kesti. Ege sorunu yüzünden Türk-Yunan ilişkileri gerginleşti. Yunanistan'ın teşvikleriyle Kıbrıs'ta darbe yapan EOKA terör örgütü Kıbrıs Elen Cumhuriyeti'nin kurulduğunu açıkladı. Türkiye garantörlük hakkını kullanıp Kıbrıs'a asker çıkardı (20-22 Temmuz). Taraflar arasında anlaşma sağlanamayınca Türkiye ikinci bir harekât başlattı; kısa bir süre sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararı doğrultusunda ateşkesi kabul etti. Adanın % 38'ini ele geçiren Türkiye'nin bu tarihten itibaren tezi harekât öncesindeki hukukî yapının değiştirilmesi üzerine kuruldu. Koalisyon hükümetindeki anlaşmazlık yüzünden Ecevit istifa etti. Meclisteki partiler anlaşamayınca hükümeti kurma görevi kontenjan senatörü Sadi İrmak'a verildi. Amerika Birleşik Devletleri, Kıbrıs'a çıkarma yaptığı gerekçesiyle Türkiye'ye silâh ambargosu uygulamaya başladı (5 Şubat 1975). Türkiye buna Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulduğunu ilân ederek cevap verdi. Ülke içinde anarşi tirmanışını sürdürüyordu. Öğrenciler, öğretmenler ve işçiler çeşitli ideolojik kamplara ayrılmış

TÜRKİYE

birbirlerine saldıyordu. Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye Öğretmenler Birliği Derneği (TÖB-DER) ve Devrimci İşçi Sendikaları'nın (DİSK) ülkenin çeşitli illerinde düzenledikleri hayat pahalılığı ve faşizmi protesto yürüyüşleri sırasında çıkan çatışmalarda ölen ve yaralananlar oldu.

Sadi İrmak'ın kurduğu hükümet meclisten güven oyu alamadığı halde dört buçuk ay ülkeyi yönetti. Merkez sağdaki beş partinin oyları hükümet kurmaya yetiyor, fakat Demokratik Parti yönetimi Demirel'le çalışmak istemiyordu. Nihayet dokuz milletvekilinin Demokratik Parti'den istifa etmesinin ardından Demirel başkanlığında Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak anılan koalisyon hükümeti kuruldu (12 Nisan 1975). Amerika Birleşik Devletleri ile yapılan Ortak Savunma Üsleri Antlaşması iptal edilerek İncirlik dışındaki bütün Amerikan üslerine el konuldu. Amerikan üslerinin teslim alınmasından sonra Rusya Türkiye'nin bu girişimini onayladığını göstermek için Türkiye'ye helikopter satmayı önerdi. Türkiye bu dönemde ilk defa Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye yöneldi. Öte yandan ülkede terör bütün şiddetleyle devam ediyordu. Hükümetin olaylar karşısında tarafsız bir tutum sergileyememesi saldırganlara cesaret verdi. 1977 yılına girildiğinde öğrenci ve işçilere yönelik siyasî cinayetlere her gün yenileri ekleniyordu. İstanbul Taksim Meydanı'nda düzenlenen 1 Mayıs gösterileri sırasında kimliği belirsiz kişilerin açtığı ateş sonucu otuz dört kişi hayatını kaybetti. İktidar partileri terörün bu tırmanışı karşısında erken seçime gitme kararı aldı.

Cumhuriyet Halk Partisi nisbi temsil sisteminin uygulandığı 1977 seçiminden de birinci parti olarak çıktı. Ancak yine tek başına hükümeti kuracak çoğunluğa sahip değildi. Ecevit'in kurduğu azınlık hükümeti güven oyu alamayınca Demirel ikinci Milliyetçi Cephe hükümetini kurdu. Bu hükümet cumhuriyet tarihinin en ağır zam paketini açıkladı (8 Eylül). Ne pahasına olursa olsun iktidar olmak isteyen Cumhuriyet Halk Partisi işçi sendikalarını ve kitle örgütlerini zamlara karşı protestoya çağırdı. Toplum daha da gerildi. Cumhuriyet Halk Partisi, on bir Adalet Partisi milletvekilini bakanlık vaadiyle partilerinden istifa ettirdikten sonra hükümeti bir gensoruyla devirdi. Bülent Ecevit ikinci defa başbakan oldu. Moskova'yı ziyaret eden, Sovyetler Birliği'yle ekonomik ve siyasî antlaşmalar imzalayan Ecevit, Amerika'ya meydan okudu. Ecevit'in bu tutumu Türk-Amerikan ilişkilerinin düzelmesinde

önemli etken oldu. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Carter'ın girişimiyle Amerikan Senatosu ambargoyu kaldırma kararı aldı. Amerikan üslerinin çoğu yeniden faaliyete geçti. Ancak 1978 yılı şiddetin tırmandığı bir yıl oldu. Ayrıca ekonomi tıkanmıştı; kredi bulunamıyor ve dış borçlar ödenemiyordu. Piyasalarda mal darlığı karaborsaya yol açtı. Nihayet ekonominin yönetimi Milletlerarası Para Fonu'na (IMF) teslim edildi. Milletlerarası Para Fonu iki yıl içinde Türkiye'ye dört taksit halinde 450 milyon dolar kredi vermeyi kabul etti. Ara seçimlerde halk desteğini kaybeden Ecevit istifa edince Demirel, Milliyetçi Hareket Partisi ve Millî Selâmet Partisi'nin dışarıdan destekleyecekleri Adalet Partisi azınlık hükümetini kurdu (12 Kasım 1979). Ekonomik ve siyasî istikrarsızlığın yanı sıra günde ortalama yirmi beş otuz kişinin terör yüzünden hayatını kaybettiği bir dönemde hükümet ekonomiyi yoluna koymak için bir dizi önlemleri yürürlüğe koydu (24 Ocak 1980). "24 Ocak kararları" diye anılan bu kararların mimarı Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'dı. Kararlar, daha çok döviz kazanmaya ve ihracatı ön plana çıkarmaya yönelik bir dış açılma stratejisini öngörüyordu. Dış açılabilmenin yolu da başta işçi ücretleri olmak üzere üretim maliyetlerinin düşürülmesinden geçiyordu. Kararların uygulamaya konulmasıyla birlikte işçi-iş veren uyumsuzlukları uzun süreli grevlere dönüştü.

Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980 tarihinde ülke yönetimine el koydu. Darbe, genelkurmay başkanıyla dört kuvvet kumandanından oluşan ve Millî Güvenlik Konseyi adı verilen cunta tarafından gerçekleştirilmişti. Bütün yurttaki sıkıyönetim ilân edildi. Her türlü siyasî faaliyet durduruldu, parlamento ve hükümet feshedildi, bütün parlamenterlerin yasama dokunmazlıkları kaldırıldı. Genelkurmay Başkanı ve Millî Güvenlik Kurulu Başkanı Kenan Evren devlet başkanı ilân edildikten sonra emekli oramiral Bülent Ulusu başkanlığında bürokratlardan ve emekli subaylardan oluşan bir hükümet kuruldu. Turgut Özal ekonomiden sorumlu bakanlığa getirilerek 24 Ocak kararlarının uygulanması sağlandı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün görev ve yetkilerini kendinde toplayan Millî Güvenlik Kurulu devlet teşkilâtına bütünüyle el koydu. Mahallî idarelerde seçilmiş kişiler görevden alınıp yerlerine emekli subaylar getirildi. Bütün partiler kapatılarak mal varlıkları hazineye devredildi. Daha önceden hazırlandığı anlaşılana şüpheliler listesine göre binlerce kişi

tutuklanıp yargılandı ve çeşitli cezalara çarptırıldı. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) oluşturularak üniversiteler sıkı bir merkezî denetim altına alındı ve üniversitelerde çok geniş kapsamlı tasfiye hareketine girişildi. Millî Güvenlik Kurulu tarafından belirlenen 160 üyeli danışma meclisinin seçtiği bir komisyon tarafından hazırlanan anayasa halk oylamasına sunuldu. Aleyhte propagandanın yasaklandığı halk oylaması % 91,8 oyla kabul edildi (7 Kasım 1982). Anayasa birçok yönden 1961 anayasasının ters çevrilmiş haliydi. İktidar 1961'in aksine yürütmenin elinde toplandı. Yürütmenin başı kabul edilen cumhurbaşkanının yetkileri arttırılırken sorumlulukları azaltıldı. Yasama organı tek meclisli hale getirildi. Millî Güvenlik Kurulu'nda sivil üye çoğunluğuna son verilirken kararlarının etkisi arttırıldı. Sıkıyönetime geçiş şartları kolaylaştırıldı ve sıkıyönetim kumandanları genelkurmay başkanına bağlandı. 12 Eylül askerî yönetiminin hukuk işlemleri yargı denetimi dışında bırakıldı. Kısacası tam bir askerî vesayet rejimi kuruldu. Anayasanın kabul edilmesiyle birlikte Kenan Evren yedi yıllık bir süre için yedinci cumhurbaşkanı seçilmiş sayıldı. Böylece 1960 darbesiyle başlayan asker kökenli cumhurbaşkanı seçimi uygulamasına devam edildi. Millî Güvenlik Kurulu da Cumhurbaşkanlığı Konseyi oldu. Kapatılan partilerin devamı niteliğinde bir parti kurulması yasaklandı. Eski partilerin genel başkanlarına ve merkez yöneticilerine on yıl süreyle siyaset yasağı konuldu. Ayrıca ülke barajı ve seçim çevresi barajı olmak üzere çifte baraj sistemi getirildi. Merkez sağ ve merkez solda birer parti olmak üzere iki partili bir sistem oluşturmak isteyen konsey kurulan on beş partiden sadece üçünün seçimlere katılmasına izin verdi.

Nisbi temsil sisteminin uygulandığı 6 Kasım 1983 seçimlerine % 92,3 gibi rekor seviyede bir katılım oldu. Askerlerin desteklemediği Turgut Özal'ın Anavatan Partisi, 400 milletvekilliğinden 212'sini alarak seçimin galibi oldu. Cumhuriyet Halk Partisi'nin geleneksel Kemalist kanadını temsil eden Halkçı Parti ikinci, askerlerin açıkça desteklediği Milliyetçi Demokrasi Partisi üçüncü sırada yer aldı. Askerî yönetim Yunanistan'ın NATO'ya geri dönüşüne izin vermişti (20 Ekim 1980). Kıbrıs Türk Federe Meclisi de askerî yönetimin sona erdiği bir sırada Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni ilân etti (15 Kasım 1983); Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni tanıdığını açıkladı. Turgut Özal tarafından kurulan ve "mühendisler kabinesi" olarak

tanımlanan Anavatan Partisi hükümeti 24 Aralık 1983'te meclisten güven oyu aldı. Partisinin dört eğilimi temsil ettiğini söyleyen Özal geniş halk kitlelerinin ümit kaynağı oldu. İlk dört yıllık dönemde uyguladığı malî politikalar enflasyonun sürekliliğine yol açarken reel ücretlerin düşmesine sebebiyet verdi. İhracatta önemli gelir artışı yaşandı; buna karşılık yapılan ithalâtla ülkede tüketim malları çoğaldı ve çeşitlendi. Piyasada bir canlılık başladı. Serbest piyasa ekonomisini esas alan devrim niteliğinde reformlar gerçekleştirildi. Ancak dış borçlanmada olağan üstü bir yükseliş ortaya çıktı. Özal dış politikada da ekonomik pragmatizmi esas kabul etti ve dış ekonomik ilişkileri başbakanlık denetimine aldı. Bu arada dünyanın çeşitli ülkeleriyle antlaşmalar imzaladı. Ziyaret ettiği ülkelere yanında kalabalık iş adamlarını götürmeyi âdet haline getirdi. Bu dönemde Türk girişimcisinin öz güveni arttı. Türk iş adamları değişik ülkelerde ihale almaya ve iş kurmaya başladılar. Türkiye terör dönemini kapatıp yeni bir döneme girdiği sırada PKK terör örgütü Kuzey Irak'tan Türkiye'ye sızarak ilk kanlı eylemini gerçekleştirdi (15 Ağustos 1984). PKK sınır karakollarına ve halka karşı saldırılarını giderek arttırdı. Nihayet geniş yetkilerle Olağanüstü Hal Bölge Valiliği kuruldu (14 Temmuz 1987). Özal, yerel seçimlerden önce Millî Güvenlik Kurulu'nun yasakladığı partilerin de seçime girmesini sağladı. Anavatan Partisi yerel seçimlerde de birinciliğini korurken darbecilerin kurdukları Milliyetçi Demokrasi Partisi ile Halkçı Parti siyasetten silindi. Eski partiler değişik adlarla tekrar ortaya çıktığı halde yasaklı olan eski liderleri partilerini perde arkasından yönetiyordu. Özal, eski siyasetçilerin yeniden siyaset sahnesine çıkmasına imkân tanıyan anayasa değişikliğini halk oyuna sundu. Kendisi yasağın sürmesi taraftarı olmasına rağmen % 50,24 oyla eski siyasetçilerin siyaset yasağı kaldırıldı. Demirel Doğru Yol Partisi genel başkanı oldu.

Anavatan Partisi, eski liderlerin yeni partilerinin başında iken katıldığı 1987 erken genel seçimlerinde meclisteki salt çoğunluğunu korumayı başardı. Fakat iktidarın yıpranma süreci de başlamıştı. Bilhassa yüksek enflasyon halkı Özal'dan ve Anavatan Partisi'nden uzaklaştırdı. Yerel seçimler Anavatan Partisi için tam bir yıkım oldu. Üçüncü parti durumuna düşen Anavatan Partisi büyük şehirlerin belediye başkanlıklarını Sosyal Demokrat Halkçı Parti'ye kaptırdı. Turgut Özal, Anavatan Par-

tisi oylarıyla sekizinci cumhurbaşkanı seçilerek Bayar'dan sonra bu makama çıkan ikinci sivil kişi oldu (31 Ekim 1989). Yıldırım Akbulut'u başbakan tayin eden Özal farklı bir cumhurbaşkanlığı sergileyerek iç ve dış siyasetle yakından ilgilenmeyi sürdürdü. Türkiye, Irak'taki Saddam rejiminden kaçıp Türkiye'ye sığınan binlerce Kuzey Iraklı göçmene kucak açtı. Türkiye'nin Kuzey Irak'ta söz sahibi olması gerektiğine inanan ve kendi Kürt vatandaşlarıyla barışık olmayan bir Türkiye'nin bunu yapamayacağını söyleyen Özal'ın çabalarıyla 12 Eylül yönetiminin koyduğu Kürtçe yasağı kaldırıldı (26 Ocak 1991). Fakat Türkiye hızla istikrarsız bir ortama sürüklendi. 1991 erken genel seçimlerinde hiçbir parti tek başına çoğunluğu elde edemedi. Türkiye yeniden koalisyonlar sürecine girdi. Demirel, en büyük rakibi Cumhuriyet Halk Partisi'nin mirasçısı Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin desteğiyle başbakanlık koltuğuna oturdu. Çankaya-hükümet ilişkilerinin sertleştiği bu dönemde Özal bir kalp krizi sonucu öldü (17 Nisan 1993). Demirel, Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin desteğiyle dokuzuncu cumhurbaşkanı seçildi. DYP-SHP koalisyonuna Doğru Yol Partisi genel başkanlığına seçilen Tansu Çiller başkanlığında devam edildi. 12 Eylül sonrası orta sağ (ANAP, DYP) ve orta solun (SHP, DSP) kendi içlerinde ikiye partiye bölünmesi siyasetin normal akışını engelledi. Cumhuriyet Halk Partisi'nin üçüncü sol parti olarak ortaya çıkması orta solu iyice zayıflattı.

Öte yandan orta sağdaki bölünmüşlük köktenci partilerin işine yaradı. Bilhassa Erbakan'ın Refah Partisi sağdaki boşluktan yararlanıp yükselişini sürdürdü. Yerel seçimlerde İstanbul ve Ankara belediye başkanlıklarını kazandı. Erken genel seçim şartıyla kurulan DYP-CHP koalisyonu ülkeyi seçime götürdü. Refah Partisi 1995 seçimlerinde ilk defa birinci parti oldu. Erbakan hükümeti kurmakla görevlendirilirse de Anavatan Partisi lideri Mesut Yılmaz ile Doğru Yol Partisi lideri Çiller birlikte koalisyon kurmak istediklerini ilân edince görevi iade etti. Yılmaz'ın başkanlığında ANAP-DYP koalisyonu kuruldu. Ancak Anayasa Mahkemesi hükümetin aldığı güven oyunu iptal edince Yılmaz istifa etti. Hükümeti kurma görevi yeniden Erbakan'a verildi. Çiller aleyhindeki örtülü ödenek soruşturması Refah Partisi'nin desteğiyle mecliste reddedildikten sonra RP-DYP koalisyonu güven oyu aldı (8 Temmuz 1996). Hükümet, yolsuzluk iddialarıyla köşeye sıkışan Çiller ile ilk defa başbakanlık

şansını yakalamış Erbakan'ın bunu bir an önce gerçekleştirme özleminin bulunduğu noktada kurulmuştu. Bu hükümete karşı çıkan Doğru Yol Partisi içindeki muhalefet partiden koparak İsmet Sezgin'in başkanlığında Demokrat Türkiye Partisi'ni kurdu. Çiller hakkındaki yolsuzluk iddiaları daha da büyüdü. Susurluk'ta meydana gelen bir trafik kazası devlet-mafya-siyaset ilişkisini ortaya çıkardı (3 Kasım). Hükümetin Refah Partisi kanadına karşı ordunun tavrı yeniden darbe söylentilerinin çıkmasına yol açtı. Bütün dikkatler Millî Güvenlik Kurulu'nun olağan toplantısına çevrildi (28 Şubat 1997). Kurulun asker kanadı, laik devlet ilkesine aykırı hareketlerin arttığını ileri sürerek Atatürk ilkelerinin ve inkılap kanunlarının ödünsüz uygulanmasını istedi. Türkiye böylece "28 Şubat süreci" adı verilen bir döneme girdi. Ordu hükümeti çeşitli vesilelerle sıkıştırılmaya başladı; irticanın millî birliği tehdit eder boyuta ulaştığını ileri sürdü. Erbakan istifa etmek zorunda kaldı. "Şeriat tehlikesine karşı" askerlerin desteğiyle Mesut Yılmaz başkanlığında Anavatan Partisi-Demokratik Sol Parti-Demokrat Türkiye Partisi koalisyon hükümetinin kurulmasıyla uzun süredir ülkeye hâkim olan gergin hava bir anda yumuşadı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin dışardan desteklediği hükümetin dört ana hedefi devlet içinde yayıldığı iddia edilen şeriatçı kadroları temizlemek, sekiz yıllık zorunlu eğitimi düzenlemek, yolsuzlukla mücadele etmek ve ülkeyi erken seçime götürmektir. Refah Partisi, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılırken Genel Başkan Necmettin Erbakan'a beş yıl siyaset yasağı getirildi. Refah Partisi'nin yerine Fazilet Partisi kuruldu. Yenilikçi hareketin başını çeken İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, Erbakan'ın engellemesi yüzünden Fazilet Partisi genel başkanlığına seçilemedi. Erdoğan, Siirt'te okuduğu bir şiirden dolayı on ay hapis cezasına mahkûm edilerek Pınarhisar Cezaevi'ne girdi. Türkiye yolsuzluk iddialarıyla çalkalanıyordu. Yılmaz hükümeti gensoru oylamasında verilen güvensizlik oyu ile düşürüldü (25 Kasım 1998). Hükümeti kurmakla görevlendirilen Demokratik Sol Parti lideri Bülent Ecevit ve Bursa bağımsız milletvekili Yalım Erez bir sonuç alamayınca Ecevit Demokratik Sol Parti azınlık hükümetini kurdu. Başlıca görevi ülkeyi seçime götürmek olan bu hükümet zamanında PKK terör örgütünün başı Abdullah Öcalan yakalanarak Türkiye'ye getirildi (16 Şubat 1999). İmralı adasında yar-

TÜRKİYE

gılanıp idama mahkûm edildi; idam cezasının kaldırılmasından sonra cezası müebbet hapse çevrildi.

1999 erken genel ve yerel seçimlere yirmi bir parti katıldı. Demokratik Sol Parti birinci olurken Milliyetçi Hareket Partisi ikinciliği elde etti. Üçüncü olan Fazilet Partisi belediye başkanlığı seçimlerinde en çok oyu aldı. Bu sonuç seçmenin Fazilet Partili belediyelere güvendiği, ancak partinin genel politikasını desteklemediği şeklinde değerlendirildi. Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi çok az farkla dördüncü lüğü paylaştı. Cumhuriyet Halk Partisi dahil on altı parti % 10 ülke barajını aşamadı. Cumhuriyet başsavcısı, laiklik karşıtı eylemlerin odağı olduğu iddiasıyla Fazilet Partisi'nin kapatılması için dava açtı. Seçimlerden sonra Ecevit'in başkanlığında DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti kuruldu. Önce hapis hanelerde sol eğilimli mahkûmların çıkardığı olaylarla uğraşıldı. Ardından 17.840 kişinin öldüğü, 43.953 kişinin yaralandığı, 285.000 konut ve 40.000'den fazla iş yerinin hasar gördüğü Marmara depremi yaşandı (17 Ağustos 1999). "Kader mahkûmları"nın affı için hazırlanan af yasasının kapsamı verilen önergellerle genişletilerek özellikle çetelerin affına imkân sağlandı. Toplumda büyük huzursuzluk doğuran "türban" meselesi çözülemez hale getirildi. Rektörler komitesi aldığı ortak kararlar üniversite içinde türbanı yasakladı. Ecevit'in önerisiyle Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer Türkiye'nin onuncu cumhurbaşkanı seçildi (5 Mayıs 2000). Millî Güvenlik Kurulu toplantısında Cumhurbaşkanı Sezer ile Başbakan Ecevit arasında beliren gerginlik piyasalara yansdı ve ülkede şiddetli bir ekonomik krizin çıkmasına yol açtı. Amerika'dan özel olarak getirilen Kemal Deriş'in aldığı bazı tedbirlerle kriz aşımaya çalışıldı. Ecevit'in hasta olduğu halde görevini bırakmaması Demokratik Sol Parti'nin parçalanmasına yol açtı. İsmail Cem başkanlığında Yeni Türkiye Partisi kuruldu. Fazilet Partisi'nin birinci kongresinde gelenekçilerle yenilikçiler ilk defa yol ayrımına geldi. Siyasi yasaklı Erbakan'ın desteklediği gelenekçilerin adayı Recai Kutan tekrar genel başkanlığa seçildi. Fazilet Partisi'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasından sonra gelenekçi kanat, Erbakan'ın direktifleriyle Recai Kutan başkanlığında kurulan Saadet Partisi'yle yoluna devam etmeyi kararlaştırdı. Yenilikçi kanat ise Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanlığında Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AK Parti) kurdu (14 Ağustos 2001).

3 Kasım 2002 erken genel seçimlerinde sadece iki parti % 10 ülke barajını aşabildi. Adalet ve Kalkınma Partisi % 34,3 oy oranıyla 363 milletvekili çıkararak tek başına iktidar koltuğuna oturdu. Cumhuriyet Halk Partisi ikinci oldu. Haklarında çeşitli yolsuzluk dosyaları bulunan ve mecliste birbirlerini aklayan koalisyon partileri barajın çok gerisinde kaldılar. Parlametoda üçte iki çoğunluğa sahip Adalet ve Kalkınma Partisi lideri Erdoğan hüküm giydiği için milletvekili seçilemedi. Bu sebeple hükümeti kurma görevi Kayseri milletvekili Abdullah Gül'e verildi. Bu dönemde Erdoğan hiçbir resmî sıfatı olmadığı halde Avrupa Birliği ülkelerini dolaşıp Türkiye'nin adaylığı konusunda görüşmelerde bulundu. Hukukî durumu halledildikten sonra Siirt milletvekili olarak meclise giren Erdoğan başbakan tayin edildi (12 Mart 2003); Abdullah Gül başbakan yardımcısı ve Dışişleri bakanı oldu. Faiz ve enflasyon oranları hızla düştü. Avrupa Birliği'nin öngördüğü Kopenhag kriterleri doğrultusunda uyum yasaları çıkarıldı. Demokrasinin gelişmesi yolunda önemli reformlara devam edildi. Statükocu bazı çevreler düzenledikleri cumhuriyet mitinglerinde rejimin tehlikede olduğunu ileri sürerek orduyu göreve çağırarak kadar ileri gittiler. Nisan ayında yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimi için Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Abdullah Gül'ü aday göstermesi üzerine Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinde alehthe bir açıklama yer aldı. Seçim sonuçlarının Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi üzerine hükümet erken seçim kararı aldı ve temmuz ayında yapılan seçimde Adalet ve Kalkınma Partisi oyunu arttırarak % 47 oyla yine birinci parti oldu. Ağustos ayında yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde de Abdullah Gül on birinci cumhurbaşkanı seçildi. Adalet ve Kalkınma Partisi 2011 Haziran ayında yapılan seçimde % 49,83 oyla ardarda üçüncü seçimi de kazandı.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Philips Price, *Türkiye Tarihi* (trc. M. Asım Mutluoğlu), Ankara 1969; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara 1969; a.mlf. v.dğr., *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, İstanbul 1992; Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi: 1918-1938*, Ankara 1983; Mehmet Gönlübol, *Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Ankara 1993; Necdet Ekinci, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, İstanbul 1997; Durmuş Yalçın v.dğr., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara 2000-2002, I-II; Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara 2002; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siya-*

sal Gelişmeler 1876-1938: Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk 1918-1938, İstanbul 2002; *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (ed. Ayten Sezer), Ankara 2003, s. 203; *Türkiye Cumhuriyeti 80'inci Yıl Kronolojisi* (ed. M. Mesut Uyanık), Ankara 2003; R. H. Davison, *Kısa Türkiye Tarihi* (trc. Durdu Mehmet Budak), Ankara 2004, s. 137-202; M. Serhan Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, İstanbul 2006; Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980* (trc. Esin Soğançılar), Ankara 2007; K. Kreiser, *Küçük Türkiye Tarihi* (trc. Yunus Emre Gürbüz), İstanbul 2008, s. 303-383; İstar Gözaydın, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İstanbul 2009; Mücahit Küçükylmaz, *Türkiye'de Siyasal Katılım: Tek Partiden AK Parti'ye Siyasal İslam ve Demokrasi Tartışmaları*, İstanbul 2009.

CEVDET KÜÇÜK

III. KÜLTÜR ve MEDENİYET**1. Dil ve Edebiyat.**

Dil: Cumhuriyet Dönemi. Türkiye Türkçesi'nin tarihi bakımından Osmanlı Türkçesi'nin son yıllarıyla Cumhuriyet dönemi Türkçesi'nin ilk yılları iç içe girmiş durumdadır. Türkiye Türkçesi'nin hazırlıkları II. Meşrutiyet (1908) yıllarında başlar ve Cumhuriyet döneminde devam eder. Eskiden yeniye geçişte pek çok yazar ve şairin eserlerinde her iki dönemin özellikleri yan yana görülür. Dilin gramer ve cümle yapısında farklılık bulunmamakla birlikte önceki dönemin en belirgin özelliği Osmanlıca'daki Arapça, Farsça kelime ve tamlamaların fazlalığıyla cümlelerin uzunluğudur. Osmanlı Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne geçiş ve dilde sadeleşme faaliyetleri ana hatlarıyla şöyle gelişmiştir: Sadeleşme XIX. yüzyıl ortalarında ders kitapları, gazeteler, dergiler ve tiyatro oyunlarının dilinde başlamıştır. Tanzimat devrinin ilk nesli Şinâsi, Nâmîk Kemal, Ziyâ Paşa ve Ali Suâvi yazı dilinin konuşma diline yakınlaştırılması gerektiğine inanmışlar ve bunu uygulamaya çalışmışlardır. Fakat bir sonraki nesilden Recâizâde Mahmud Ekrem, Abdülhak Hâmid, Sâmî Paşazâde Sezâî gibi yazarlarla Edebiyat-ı Cedîde ve Fecr-i Âti mensupları sanat gayesiyle dili sunileştirmişlerdir. Bu yapaylık Meşrutiyet devrinde tepki çekmiş, farklı ekollere ve görüşlere sahip olanlar bile sade dil konusunda gerçekçi faaliyetlerde bulunmuşlardır.

II. Meşrutiyet'in ilânında Osmanlı aydınları arasında Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük olmak üzere üç siyasî düşünce belirmiş, dilin sadeleşmesi için ileri sürülen görüşler de bu akımlara göre biçimlenmiştir. Sadeleşmeyi isteyenlerin çoğu Türkçü-milliyetçiler olmakla birlikte bunların arasında sadeleşmenin derecesi hu-